

ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР 1863 ЯК ІНСТРУМЕНТ НИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Колядич О. І.,

кандидат економічних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»,

e-mail: a_kolyadich@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8166-5263>

Мазур С. Д.,

студентка, Національний Університет Києво-Могильнська Академія,

email: svitlana.mazur@ukma.edu.ua

Тези присвячено проблемі руйнування української нації шляхом винищення та виродження української мови за часів існування Російської імперії.

Значну частину свого існування Україна не була цілісною державою: її землі постійно перебували у складі інших країн, переходячи від одної до іншої внаслідок перекроювання державами карти Європи шляхом захоплень, війн чи дипломатичних угод. Це значною мірою відобразилось на усіх можливих сферах життя: економічній, соціальній, політичній, духовній і культурній.

Мова – один із стовпів незалежності нації. Без мови людина забуває власне коріння та стає безвольною. Саме тому протягом століть українську мову винищували всіма можливими способами: забороняли на законодавчому рівні чи застосовували методи залякування та терору. Жодна мова не зазнала такого нищівного впливу, як українська. В історії дуже мало випадків, коли табу на вживання рідної мови продовжується сотні років і відображається у низці документів.

Влада держав, до складу яких входили різні частини сучасної України впродовж її існування, розуміла що заборона мови призведе до розчинення свідомості української нації, до виродження, втрати її самобутніх рис, а згодом – втрати самобутності загалом. Адже простіше зробити раба з того, хто не має власної свідомості.

Важливе місце у винищенні української мови посідає Росія. Саме в її складі досить велика частина України входила впродовж багатьох років у минулому, що дозволило їй значно вплинути на майбутнє нашої держави. Особливо негативну роль відіграв один із царських указів XIX століття – Валуєвський циркуляр (1863 р.) – секретний указ тодішнього міністра внутрішніх справ Російської імперії Петра Валуєва, головною метою якого було перешкодити масовому поширенню українського національного руху та патріотичних ідей інтелігенції серед населення.

Руйнівний вплив Валуєвського циркуляру на розвиток та становлення української незалежної української нації та культури було визнано давно. Ще у «Забороні українства» (1930 р.) історик Федір Савченко зазначив: «Емський указ ні в якому разі неможливо у недопустимо відривати від Валуєвського, бо своєю суттю, своєю ідеєю він був досить скромним повторенням

Валуєвського...», що ще раз підтверджує нищівні наслідки Валуєвського циркуляру. [1]

Історики по-різному визначають причини та привід появи на світ даного акту. Наприклад, В. Борисенко ключовим каталізатором появи документа вважає січневе польське повстання 1963-1964 років, в якому поляків, білорусів і литовців підтримала частина українців. Ця теорія є однією з тих, що вважаються найбільш правильними і вивчаються у курсі історії.

Таку думку досить легко довести не тільки за допомогою аналізу політичної ситуації тих часів, але вона висловлена і в самому документі: «Явление это тем более прискорбно и заслуживает внимания, что оно совпадает с политическими замыслами поляков, и едва ли не им обязано своим происхождением, судя по рукописям, поступавшим в цензуру, и по тому, что большая часть малороссийских сочинений действительно поступает от поляков». На думку В. Борисенка, внаслідок оприлюднення Валуєвського циркуляру, в Україні пішов на спад громадський рух, а згодом – зовсім припинився у 60-х роках, що пригальмувало просвітлення української нації та її культурний розвиток майже на 10 років, доки вони не почали відновлюватись і не з'явилась «Стара громада». [2]

Ще один історичний діяч В. Сарбей зазначає, що Валуєвський циркуляр – це реакція влади на вихід українського перекладу Євангелія, котрий було визначено як потенційну загрозу. Також він зазначає, що влада боялась проникнення «українофільських поглядів» у шкільну. На думку вченого, це також було однією з причин появи Валуєвського циркуляру, а згодом і Емського указу, які, як він зауважив: «чітко визначили напрямок освітньої політики російського царизму в Україні: не допустити українську мову в школу» [3].

Варто згадати Я. Грицака, що звертає увагу на специфіку заборони українського книгодрукування, адже було суворо заборонено видання українською мовою видання саме навчальних і призначених для широкого кола читачів книг: на педагогічну, церковну, наукову літературу та підручники українською мовою було накладено табу, хоча фактично на художню літературу акт вплинув теж – в межах Російської імперії українські книги були заборонені. Влада боялась, що в суспільстві з'являться погляди, що розходяться з її ідеологією. Прослідковується іронія в тому, що навіть сьогодні Росія контролює громадян за допомогою майстерного управління потоками інформації. Можна дійти висновків, що така реакція влади була спробою пригальмувати український рух, доки він не перетворився такого собі хобі для ентузіастів на більш глобальне явище, що могло б стати реальною загрозою для територіальної цілісності Російської імперії та крахом її планів на українські землі, як трудовий та сировинний ресурс. [4]

Детально аналізує причинно-наслідкові зв'язки між діяльністю громади та появою Валуєвського циркуляру доктор історичних наук О. Реєнт: «Активізація у легальних формах українофільського руху у Російській імперії на початку доби Великих реформ разом із започаткуванням доволі гострих публічних дискусій щодо українсько-російських, українсько-польських та українсько-

єврейських взаємин у пресі підштовхнули центральну владу та місцеву адміністрацію до вироблення своєї позиції щодо нього. Особливе занепокоєння спочатку викликали не так самі по собі літературні україномовні експериментування українофілів, як їх намагання створити систему освіти для простого народу на народній мові, що в умовах загострення ситуації під час звільнення багатомільйонної маси селян від кріпацтва породжувало очікування соціальних катаклізмів та страхи, що створена українофілами мережа недільних шкіл для народу може бути використана як засіб пропаганди».

Тобто влада боялась того, що люди почнуть усвідомлювати всю важкість власної долі, гніт Російської імперії, що в народі з'явиться голос, і він повстане. Підтвердженням є лист міністра внутрішніх справ П. Валуєва до міністра народної освіти О. В. Головіна про заборону видань українською мовою, спричинену небезпекою масового поширення українофілами «політичних задумів»: «В последнее время вопрос о малороссийской литературе получил иной характер вследствие обстоятельств чисто политических, не имеющих никакого отношения в интересам собственно литературным. Прежние произведения на малороссийском языке имели ввиду лишь образованные классы Южной России, ныне же приверженцы малороссийской народности обратили свои виды на массу непросвещенную, и те из них, которые стремятся к осуществлению своих политических замыслов, принялись, под предлогом распространения грамотности и просвещения, за издание книг про для первоначального чтения, букварей, грамматик, географий и т. п.»

Також історик підкреслює, що Валуєвський циркуляр «відкрив собою цілу епоху репресивних заходів російської імперської влади щодо українського руху на етапі його модернізації, ставши певним виразним символом такої її політики». [5]

Деякі історики прямо наголошують на системному характері Валуєвського циркуляру, який мав стати лише частини політики Російської імперії щодо українських земель. А. Капеллер підкреслює, що можливе відокремлення українців із нашою стратегічно й економічно важливою територією, могло нанести шкоду російській економіці та нації.

Не можна стверджувати, що Валуєвський циркуляр існував би без вищезгаданих обставин (культурний рух та повстання), адже з повстанням він був пов'язаний лише опосередковано. Проте в будь-якому випадку імперська влада зробила б усе можливе задля того, щоб подавити українську націю, асимілювати українців, на що, по суті, і був націлений Валуєвський циркуляр.

Щодо наслідків даного документу, то вони були досить нищівними. Через повну заборону на друк та поширення літератури українською мовою рівень освіченості населення впав ще нижче. В. Сарбей писав: «На кінець XIX ст. неписьменність населення була в Україні масовим явищем. За офіційними даними перепису 1897 р. по Російській імперії, в губерніях України на кожних 100 чоловік налічувалося від 72 до 85 неписьменних». Тоді як активна діяльність громад могла виправити цю ситуацію і спричинити культурну революцію, а згодом – і національну. [3]

Українська мова фактично була поза законом. Складається така думка, що Валуєвський циркуляр був лише першою сходинкою до того, щоб стерти українську націю з історії. Адже легше довести те, що не було ніякої української нації, якщо не буде джерел – писемних доказів існування мови, культури, історії. І таким чином, якби не діяльність культурних організацій, наступні покоління вже не ідентифікували б себе як українці.

Валуєвський циркуляр завдав руйнівної шкоди українському національному та культурному рухові. Діяльність організацій призупинилась майже на 10 довгих років. Книги українською мовою майже не друкувались, хоча діячі культури вдавались до хитрощів і друкували книги поза Україною, а вже потім ввозили їх у Російську імперію, за наступні 5 років вийшло всього 25 книги, що неймовірно мало: для порівняння, з 1860 по 1863 рік світ побачило 114 книжок. Пізніше, у 1876 р., було видано Емський указ, який забороняв не лише видання, а й ввезення літератури українською мовою, що ще більше погіршило ситуацію, хоча і після циркуляру занепадали недільні школи, частина громадівців була заслана в північні губернії Росії.

Отже, що Валуєвський циркуляр був невдалою спробою Російської імперії придушити українську націю, вдало прихованою за страхом повстання. Не можна недооцінювати шкоди, якої цей документ завдав українській мові, культурі, самобутності.

Список використаних джерел:

1. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. – Харків-К., 1930.
2. Борисенко В.Й. Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття: Навч. посібник. – К., 1996.
3. Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К., 1999.
4. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К., 2000.
5. Український національний рух у Російській імперії та політика державної влади з "українського питання" у модерну добу / О. П. Реєнт // Інтелігенція і влада. Серія : Історія. - 2012. - Вип. 25. - С. 83-124. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2012_25_11